

Genderové aspekty ústavní a ochranné výchovy – jeden z chybějících dílků mozaiky

Josef Vošmik

PROČ SE TĚMTO TÉMATŮM VĚNOVAT ANEB SVŮDNÝ PŘEDPOKLAD LIDSKÉ RACIONALITY

Kognitivní vědy bijí na poplach, naše přesvědčení o převažující racionalitě lidského rozhodování a jednání berou v důsledku soudobých poznatků oborů, jako jsou kognitivní antropologie, filosofie, etologie, evoluční psychologie či neurovědy za své. Náš dosavadní názor „probuzený“ v počátcích novověku a notně podpořený poznatky z fenomenologie, hermeneutiky či onoho vnitřně heterogenního směru uvažování, který máme tendenci označovat jako postmoderní, nachází další a další důkazy pro to, abychom lidské jednání v mnohých situacích více a více připodobňovali spíše ke kategorii (neuvědomělého) chování či jednání v širším smyslu slova (srov. např. Čapek 2007; Fay 2002; Koukolík 2016; Solms a Turnbull 2014). Automatismy, které působí v našem podvědomí, jsou natolik silné a hojné, že je můžeme jen stěží nechávat stranou i při posuzování kvality práce v oblasti pomáhajících profesí, sociální práci nevyjímaje.

To vede mimo jiné i k velmi palčivé otázce, kolik z toho, co považujeme za důsledek systematického a dlouhodobého vzdělávání (v sociální práci), je skutečně výsledkem této odborné přípravy a má skutečně podklad v empirických datech, a kolik jsou jen naše zvnitřnělé **stereotypy a předsudky**, které jsme pouze překryli akademickými hodnotami, které nám v očích laické veřejnosti propůjčují auru legitimacy a spolehlivosti toho, co jí sdělujeme. Co z toho, co považujeme za svoji odbornost, je tedy skutečnou odborností a co jsou pouze internalizované „samozřejmosti“ našeho uvažování skryté za maskou „bílého pláště“? To je otázka, kterou si musíme klást.

Tento článek, který si klade za cíl být primárně jakýmsi edukativním úvodem do prezentovaného tématu, vychází z diskusního večera, jenž se konal v organizaci Gender Studies, o. p. s. v Praze, dne 10. května 2017 a kde jsme se spolu s několika zástupkyněmi a zástupci odborné veřejnosti i státní správy (mj. Národní ústav pro vzdělávání, Ministerstvo práce a sociálních věcí) společně zamýšleli právě nad otázkami, které zatím stojí oproti většího zájmu většiny aktérů (více viz Vošmik 2017).

TEORETICKÉ UKOTVENÍ TÉMATU

Antiopresivní přístup konkrétně a některé směry zejména **kritické sociální práce** obecněji se více či méně zaměřují na výše nastíněné téma vlivu zvnitřnělých stereotypů na přístup k jednotlivým osobám, zdůrazňují přitom primárně mocenský aspekt plynoucí z příslušnosti k vybraným sociálním skupinám, které jsou v daném kulturním prostoru ze strany veřejnosti vnímány mnohdy jako, eufemisticky řečeno, rizi-

kové. Sociální práce je pak ideálně pojmána jako profese mající za cíl prevenci a řešení situací příslušných osob, avšak současně bývá právem poukazováno na to, že může být naopak také zdrojem legitimizované, nikoliv však vždy smysluplné, sociální kontroly, útlaku a moci. Sociální pracovnice a pracovníci tak mohou paradoxně přispívat k posilování různých předpojatostí v přístupu k různým skupinám osob (Payne 2014).

Hovoříme-li cíleně o nerovném postavení majority žen, ale i některých mužů, v kontextu pohlavní příslušnosti, pak je v tomto směru zapotřebí zmínit primárně **feministickou sociální práci** jako systematickou snahu o odkrývání a nápravu praktik, které přispívají k neopodstatněnému odlišnému přístupu k osobám na základě jejich pohlaví či přesněji **genderu** jako širší socio-kulturní kategorie, která je od pohlaví odvozena (srov. Bosá 2013).

Průsečík zájmu o postavení žen a mužů či jiných skupin a osob, které se setkávají v jednotlivých oblastech svého života se znevýhodněním, nerovným přístupem či přímo diskriminací, lze samozřejmě nalézt i v případě dalších teorií a konceptů sociální práce, ať už se jedná o pedagogiku osvobození nebo zejména **systemický přístup**, jehož koncentrace na otázky pomoci a moci (srov. Kopřiva 2016) jsou i pro feministické přístupy v sociální práci klíčové.

TÉMA NEVIDITELNÉ ČI OPOMÍJENÉ, PŘESTO EXISTUJÍCÍ...

Troufám si říci, že i když zatím není v našem prostředí v praxi sociální práce zcela zvykem systematicky pracovat právě s (analytickou) kategorií genderu, a **genderově senzitivní sociální práci**, přesto se jedná o oblast, která si zaslouží větší pozornost, a to i v kontextu problematiky ústavní a ochranné výchovy, jež je z tohoto úhlu prakticky „nedotčená“.

Přesto máme na úrovni teoretické, tedy pokud jde o feministickou či genderově senzitivní sociální práci, i v našem jazykovém prostoru již na co navazovat. Mám zde na mysli především autorky, jako je J. Benešová a zejména R. Janebová, a pokud bychom zohlednili i slovenskou produkci, pak i M. Bosá. Zejména tyto autorky vymezily ve svých textech širší teoretický rámec, z něhož lze vycházet a s nímž lze částečně i konfrontovat dílčí zjištění či praxe. I tuzemská literatura věnující se dalším relevantním teoriím sociální práce, zejména pokud jde o systemický přístup, je v posledních letech již relativně bohatá.

Jana Benešová pak v našem prostředí zrealizovala skutečně průkopnický čin, když v rámci své disertační práce provedla explorativní případovou studii jednoho tuzemského **dětského diagnostického ústavu**, který fiktivně označila jménem Archa, v němž současně působila jako sociální pracovnice. Zde uskutečnila svůj terénní výzkum metodologicky zakotvený v etnografii a ovlivněný genderovou perspektivou, jenž vycházel z kombinace výzkumných technik, kterými bylo zúčastněné pozorování, individuální rozhovory se zaměstnanci a zaměstnankyněmi zařízení, nezúčastněné pozorování školní výuky a v neposlední řadě kvalitativní obsahová analýza dokumentů a materiálů využívaných v dané instituci. Dodejme, že sběr dat probíhal v letech 2007–2012 (Benešová 2014).

Uvedený výzkum přinesl řadu podnětných dat a konkrétních příkladů a cest toho, jakým způsobem dochází k utváření a reprodukci genderově specifických praktik

v každodenním chodu tohoto typu zařízení. Samozřejmě je nutné brát zřetel na to, že data vychází z výzkumu jediného takového zařízení, což je v souladu se zvolenou intenzivní metodou výzkumu zcela oprávněné, a že se odehrával v typu zařízení (dětský diagnostický ústav), který má ve srovnání s dětskými domovy či výchovnými ústavy mnohá specifika, zejména pokud jde o krátkodobost pobytu dětí a jeho primárně diagnostický účel. Přesto jsou výsledky tohoto výzkumu velmi hodnotné a umožňují nám nahlédnout do „běžného“ chodu dané instituce — a do určité míry mohou sekundárně posloužit i jako praktické vodítko toho, na co se lze v této souvislosti zaměřit a co je záhodno sledovat a vyhodnocovat.

Není mým cílem reprodukovat zde jednotlivá autorčina zjištění, v tomto směru lze odkázat na její důsledně zpracované odborné články (zejm. Benešová 2011 a Benešová 2014), ale spíše skrze ně poukázat na to, že provoz této (a jistě nejen této) instituce je znatelně „genderován“ a uplatňují se v něm mnohdy minimálně diskutabilní implicitní i explicitní **mechanismy** a praktiky směřování, rozvíjení a upevňování genderových rolí a identit chlapců a dívek. Autorka to mimo jiné ilustruje na bodovém systému hodnocení chování, interních předpisech „zkrašlovacích procedur“ děvčat a chlapců, oblékání, uplatňovaných rituálech i architektonickém uspořádání budovy. Konstatuje, že zařízení sice vykazuje oproti ještě relativně nedávné minulosti minimum zjevných represivních opatření, na straně druhé je však spojeno se skrytějšími a do jisté míry sofistikovanějšími mocenskými mechanismy, které nereflexivně zvyšují **sociální nerovnosti** mezi umístěnými dívkami a chlapci, což je v rozporu s deklarovanými cíli a zájmem instituce i pomáhajícími profesemi vůbec, v jejím textu primárně sociální pedagogikou (Benešová 2014).

Četné komplementární mechanismy tzv. **genderové socializace**, tedy toho, jak se z nás stávají (ne rodí) chlapci/muži a dívky/ženy, tvoří dobře známá kombinace jednotlivých faktorů, mezi něž patří mimo jiné: jazyk a jeho používání, výchova jako taková (co a jak hodnotíme, podporuje nebo naopak trestáme, jaké emoce, vlastnosti, projevy chování, profesní či volnočasové orientace), jak s dětmi interagujeme v závislosti na tom, zda jsou to dívky nebo chlapci či jaké v rámci výchovy využíváme „prostředky“, tedy předměty, barvy, vzory, hračky, oblečení, literaturu a filmy, ale i to, jaké je vůbec uspořádání prostoru a jaký typ aktivit umožňuje, potencuje anebo spíše omezuje. V tomto směru nesmíme opomíjet ani hygienu dětí a prostor na rozvíjení jejich intimity, a to i skrze sexuální výchovu. I v těchto oblastech je samozřejmě důležitý vliv dalších osob, jako jsou především vrstevníci a další druhy kolektivů, nemluvě o školách a vzdělávacích institucích jako takových a stále větším vlivu médií (srov. např. Janošová 2008 či Renzetti a Curran 2005) — dodejme, že v případě ústavní a ochranné výchovy je v tomto ohledu značně atypické spojení institucí „rodiny“ a školy (vzdělávacího zařízení), které jsou jinak minimálně „personálně a místně“ odděleny, a nejen z pohledu genderové socializace působí s různou dynamikou a souladem.

Avšak toto je jen stručný výčet některých stěžejních prostředků genderové socializace, tedy mediátorů přenosu četných dvojích standardů v případě dívek a chlapců — často se setkáváme s tím, že jsou v případě chlapců na jedné straně a dívek na straně druhé stanovovány neprávem různé požadavky na chování a projevy v určitých situacích, anebo je naopak genderově odlišně hodnoceno zcela identické chování či jednání podle toho, zda je spojeno s osobou mužského nebo ženského pohlaví.

Přítom nejen v oblasti teorie sociální práce, ale souvztažně i ve sféře praktické, patří posilování aktivní možnosti volby v nejširším smyslu slova mezi základní moderní imperativy tohoto oboru (Pease, Fook 2016) — nejen v případech ústavní a ochranné výchovy samozřejmě v rámci jistých mantinelů a možností daných mj. věkem klientely. Přesto bychom na tento imperativ neměli zapomínat nikdy, když se nám chce říci ono: „Ale u nás se to dělá takhle...“

Z ČEHO VYCHÁZET – UKOTVENÍ PŘÍSTUPU

I Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče (Pacnerová a kol. 2015), které reflektují četné strategické iniciativy a dokumenty Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v této oblasti, obsahují některá ustanovení, z nichž lze usuzovat na důležitost vybraných otázek a témat, která zde nahlédíme prizmatem genderové rovnosti. V této souvislosti je namístě upozornit zejména na některé direktivy, které lze považovat za stěžejní.

Při uplatňování jednotlivých standardů platí, že jsou respektovány obecné zásady, mezi které patří i tyto:

- *Péče je realizována v souladu s individuálními potřebami dítěte.*
- *Péče směřuje k rozvoji samostatnosti, aktivní účasti dítěte ve společnosti, k posilování sebedůvěry, identity dítěte a k rozvoji tělesných, duševních, citových a sociálních dovedností dítěte.*
- *Péče je v souladu s principem rovného přístupu k dětem, zejména bez ohledu na rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné přesvědčení, národnostní, etnický nebo sociální původ, právní či společenské postavení, socioekonomické možnosti, zdravotní postižení, sexuální orientaci atd.*

Jednotlivé standardy jsou pak dále členěny do několika skupin: 1. vymezení činnosti a informovanost, 2. průběh péče, 3. personální agenda, 4. organizační aspekty a konečně 5. prostředí výkonu péče.

Shrneme-li jednotlivá ustanovení Standardů, pak můžeme říct, že se jedná o velmi moderně koncipovaný dokument, který klade důraz na mnoho segmentů, jež můžeme v kontextu genderově-citlivého přístupu k dětem a mladistvým považovat za klíčové či hodné zřetele. Na otázky rovnosti založené na pohlaví zde sice není zpravidla explicitně odkazováno, přesto je lze poměrně snadno detekovat, a to v obecnějším kontextu — nejen s ohledem na rovnost pohlaví/genderu, ale rovné příležitosti v širším smyslu slova, což je samozřejmě oprávněné a žádoucí, jelikož ani rovnost žen a mužů nelze vnímat izolovaně, byť má svá specifika.

Ze Standardů pak lze tak vyvodit určité obecné „regule“, která lze chápat jako vodítka pro praktickou práci s dětmi a dospívajícími. Mezi ně patří:

- rovný přístup ke všem dětem bez ohledu na pohlaví, sexuální orientaci a další,
- důraz na jedinečnost každého dítěte a jeho specifické potřeby,
- důraz na osobu dítěte jako aktivního (spolu)tvůrce ústavní a ochranné výchovy,

- informovanost dětí o výchově i výchovných opatřeních,
- podpora rozhodování o každodenních záležitostech i důležitých otázkách života dětí,
- podpora samostatnosti, aktivizace a udržování vztahů každého dítěte,
- posilování sebedůvěry a identity dítěte,
- rozvoj tělesných, duševních, citových a sociálních dovedností dítěte,
- individuální podpora každého dítěte, přístup s respektem a porozuměním,
- individuální výchova ke zdravému životnímu stylu, péči o tělo, sexuální výchova včetně výchovy k partnerství,
- podpora v naplňování potenciálu dítěte,
- podpora navazování přátelských vztahů mezi dětmi, předcházení izolaci či šikaně,
- ochrana osobního prostoru a soukromí dítěte, včetně možnosti „být sám“,
- příprava na samostatný život a rozvíjení potřebných dovedností v tomto směru,
- aktivní podpora ve svobodném výběru školy a budoucí kariéry,
- fungování, prostorové uspořádání a vybavení podobající se co nejvíce běžné domácnosti
- přítomnost a rozvoj kvalifikovaného personálu, včetně zaškolování, dalšího vzdělávání, intervize a externí supervize

V tomto směru tedy Standardy pokrývají značnou část oblastí, jimž by měla být věnována pozornost i z pohledu prosazování genderově citlivého přístupu. Současně se věnují jednotlivým otázkám výchovy na úrovni vertikální (zařízení/pracovníci a pracovníci — dítě/děti) i horizontální (mezi dětmi navzájem, v rámci personálu). Standardy současně respektují a reflektují i závazky plynoucí z tuzemského i mezinárodního práva i jednotlivých prováděcích norem v oblasti ústavní a ochranné výchovy.

Ať už tedy vycházíme ze Standardů či dalších relevantních dokumentů, nelze konstatovat prakticky nic jiného, než že po formální stránce jsou naplněny předpoklady k tomu, aby všichni pracovníci a pracovníci pomáhajících profesí, sociální práci nevyjímaje, přistupovali k dětem skutečně výsostně **individuálně** a s maximálním realizovatelným ohledem na jejich potřeby, preference a představy o budoucím životě a jejich pozici v něm. Proč se tomu tak ale ne vždy děje, jak ukázala i ve svém výzkumu i Benešová (2014)?

CÍLE EDUKACE A POSILOVÁNÍ KOMPETENCÍ V TÉMATU

Nelze než vycházet se sokratovského názoru, že je to nevědomost a **neznalost**, ze kterých pramení naše chyby a omyly (srov. Sokol 2014) — pokud samozřejmě ponecháme stranou záměrné sabotování těch či oněch doporučení ze strany těch či oněch osob, což je však problém, kterému se dost dobře nelze do určité míry vyhnout nikde, a také proto existují určité doporučené postupy, standardy a obecně sdílené požadavky lege artis.

Jsem však toho názoru, že je to převládající nevědomost spojená se sverepou „potřebou“ prosazovat a bránit „to své (správné)“, které brání opravdu, v ideálním případě, nezaujatému a bezpředsudečnému přístupu k dětem a mladistvým a respektu k jejich individualitě, bez ohledu na to, zda jsou „takoví či makoví“, protože právě to, že jde o chlapce nebo dívku nás (zdánlivě) neomylně vede k tomu, jak

máme danou osobu, vlastnost, projev chování, představu, názor, přání či cokoliv jiného **hodnotit**.

A právě proto, že je toto naše „puzení“ natolik samozřejmé, silné a **zdanlivě přirozené** („Tak to přece je/má být, ne!“) vede k nesprávným závěrům a zkratkovitému posuzování na podkladě genderové příslušnosti toho či daného „svěřence“ — a tento termín volím záměrně, neboť daná osoba je skutečně z moci veřejné svěřena do péče daného instituce a my bychom se měli snažit tuto osobu rozvíjet v její jedinečnosti a ne ji „zašlapávat“ s ohledem na chabé zdůvodnění, že chlapec či dívka to či ono nedělá — bez toho, abychom podrobovali kritickému posouzení naše apriorní měřítko, o jejichž oprávněnosti zpravidla vůbec nepřemýšlíme, jelikož jsou nám vštěpována od nejtělejšího dětství a my sami jsme jimi formováni a současně sloužíme jako média jejich přenosu na další generace. To je podstatou společensko-kulturního přenosu (nejen) genderových předpojatostí, stereotypů a zkratk, o nichž se musíme učit kriticky přemýšlet a prakticky je ovlivňovat a měnit s ohledem na to, co je prokazatelně žádoucí a dobré.

NA CO SE KONKRÉTNĚ ZAMĚŘIT?

Jakým otázkám by se tedy měli pracovníci a pracovnice působící v oblasti ústavní a ochranné výchovy, nejen sociální pracovnice a pracovníci, věnovat v první řadě? Kromě určitých úvodních **obecnějších témat**, kam patří především seznámení se s porozumění pojmům pohlaví/gender, diverzita, individualita — v kontextu socializace a společenských norem — a především zcela praktická ilustrace genderových stereotypů a předsudků ve výchově a jejich dopad na pozdější postavení žen a mužů v partnerství, rodině, zaměstnání a veřejném prostoru vůbec.

Stěžejním tématem v rámci tohoto obecnějšího expoze je pak **genderová socializace a výchova** jako zcela specifické téma. Pozornost je třeba věnovat jednotlivým prostředkům socializace a výchovy dětí, kam patří především jazyk, genderově specifický přístup rodičů a dalších osob k dětem a interakce s nimi, vzdělávání, školství a média — jak bylo uvedeno výše. Smyslem je vstupní porozumění všem těmto základním otázkám.

V rámci návazného „bloku“ je namísto zaměřit se cíleně na jednotlivé otázky, které se již týkají **specificky** oblasti a prostředí ústavní a ochranné výchovy. Patří sem především tyto (zpracováno částečně na základě akreditačního materiálu Národního ústavu pro vzdělávání ke kurzu: Práce s genderovými aspekty v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče):

- pomáhající profese jako feminizovaná oblast — příčiny a důsledky,
- strategie, koncepce a cíle příslušné organizace — s vazbou na principy genderové rovnosti,
- výchovné, terapeutické či etopedické a další cíle pro práci s dětmi — jak jsou definovány a jaký mají dopad pro dívky a chlapce,
- teoretická východiska odborná práce — jaká uplatňujeme a která z nich jsou ve shodě/v rozporu s principy genderové rovnosti,
- co podporujeme a co trestáme u chlapců a dívek,

- prostorové uspořádání, zařízení a vybavení, pokoje dívek a chlapců,
- domácí práce a povinnosti — co požadujeme od dívek a chlapců, jaké upevňujeme role,
- trávení (volného) času — hračky, časopisy, knihy, filmy, kroužky apod.,
- sportovní aktivity, jejich podpora a diferenciacie u chlapců a dívek, možnost volby,
- volba školy a budoucího pracovního uplatnění,
- hygienické návyky a požadavky na dívky a chlapce, respekt k intimitě,
- podporované vztahy, fungování výchovných skupin, preferované rolové modely chování a vztahů,
- rituály a stigmatizace genderovou optikou,
- respekt k individualitě, přístup k „odlišnosti“ dítěte, podpora tolerance,
- postavení LGBT+ osob, vztah zaměstnanců a zaměstnankyň k nim a postavení v kolektivu,
- tematizace intimity, partnerské chování, sexualita a sexuální výchova, hodnocení sexuálního chování dívek a chlapců, genderově motivované a sexuální obtěžování,
- partnerské a domácí násilí, násilí, šikana, bossing, hodnocení projevů násilí u chlapců a dívek,
- virtuální prostor, chování na internetu, kyberšikana a jejich genderový rozměr.

Možnosti aktivní „práce“ s těmito tématy a jejich integrování do chodu a každodenních činností jsou jistě do určité míry odlišné u jednotlivých typů zařízení (diagnostické ústavy, dětské domovy, výchovné ústavy), a to i s ohledem na věk, typ a délku pobytu, míru rizikového chování a další faktory.

Přesto jsou tyto otázky relevantní v každém typu zařízení a je žádoucí, aby se staly předmětem **kritického posuzování, hodnocení a revize** jejich každodenního chodu právě s ohledem na to, do jaké míry přispívají k tomu, že chlapce a dívky vychováváme často až příliš rigorózně s ohledem na jejich obecně očekávané genderově příhodné chování, anebo do jaké míry dáváme naopak každému dítěti či dospívajícímu prostor pro vyjádření vlastní individuality a „jinakosti“ tam, kde to nepředstavuje jakékoli významné riziko — naopak respekt a akceptace individuality každého mladého člověka může vést ke snížení úrovně resistance na jejich straně.

ZÁVĚR

I ve světle všech výše nastíněných skutečností jsme proto v pražské organizaci Gender Studies, o. p. s. ve spolupráci s Národním ústavem pro vzdělávání (NÚV) připravili akreditační materiál pro celodenní vzdělávací seminář zaměřený právě na tyto otázky, nesoucí název: *„Práce s genderovými aspekty v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče.“* Tento kurz je tak jednou z možností, jak se seznámit s hlavními aspekty ústavní a ochranné výchovy právě skrze optiku genderu jako analytické kategorie s důrazem na otázky tzv. genderové socializace a oslabování nejrůznějších genderových předpojatostí ve výchově a vzdělávání.

Aktivní osvojování si genderově citlivého přístupu je však během na dlouhou trať, který může podobný vzdělávací kurz či předmět v rámci studia anebo jiný adekvátní podnět nastartovat, ale nikoli zaručit či zajistit v plné šíři. Jedná se v prvé řadě o zpo-

chybnění a nabourávání našich **vlastních předpojatostí a stereotypů**, které „žijí“ hluboko v nás. Schopnost vidět je, nmluvě o jejich zohledňování v klientské práci, je skutečně dlouhodobým procesem, který vyžaduje čas a současně ochotu a schopnost jisté introspekce a sebereflexe.

Jistě, lze poměrně snadno argumentovat tím, že je toto téma v ústavní a zejména pak ochranné výchově marginální či dokonce redundantní a znamená „zbytečné zatěžování“ všech zúčastněných, když by měla být věnována adekvátní pozornost především sanaci rodinných vazeb, popř. zajištění a integraci dítěte do náhradního rodinného prostředí či prevenci a řešení rizikového chování anebo terapeutickému zvládnutí prožitých traumat dětí. Ale ve skutečnosti tematizace genderových otázek naopak vytváří prostor, aby se tyto často psychicky deprivované děti mohly rozvíjet **svobodněji** a v souladu s jejich naturelem, což může paradoxně představovat určitou úlevu a příležitost žít si svůj život více po svém, což by však mělo bez pochyby týkat všech dětí (a lidí).

Jde pouze o to, dát každému šanci být tím, kým se cítí a chce být. Nic víc a nic méně. V tom lze ostatně spatřovat předpoklad každého spokojeného a snad i šťastného života.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Benešová Jana. Jak se dělá gender v zařízeních ústavní a ochranné výchovy. In Knotková-Čapková Blanka a kol. *Mezi obzory: Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Katedra genderových studií FHS UK a Gender Studies, o.p.s., 2011. S. 123–160. ISBN 978-80-86520-39-1.
- Benešová, Jana. Jak se rodí gender v diagnostickém ústavu. *Sociální Pedagogika*. 2014, 2(2), s. 38–61. ISSN 18058825.
- Bosá Monika. *Feminizmy v sociální práci*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. ISBN 978-80-555-0953-2.
- Čapek Jakub. *Jednání a situace*. Praha: Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-280-6.
- Fay Brian. *Současná filozofie sociálních věd: multikulturní přístup*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2002. ISBN 80-86429-10-5.
- Janošová, P.: *Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2284-9.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0525-2.
- Kopřiva Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. 8. vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1147-1.
- Koukolík František. *Rozhodování: eseje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3364-0.
- Pacnerová Helena a kol. *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2015. ISBN 978-80-7481-138-8.
- Payne Malcolm. *Modern Social Work Theory*. 4th edition. London: Palgrave Macmillian, 2014. ISBN 978-0-230-24960-8.
- Pease Bob, Fook Jan (eds.). *Transforming Social Work Practice: Postmodern Critical Perspectives*. Oxon, New York: Routledge, 2016. ISBN 978-0415216463.
- Sokol Jan. *Etika, život, instituce: pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-458-7.
- Solms Mark, Turnbull Oliver. *Mozek a vnitřní svět: úvod do neurovědy subjektivní zkušenosti*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0592-0.

Vošmik Josef. Když chybí rodiče: genderové aspekty náhradní rodinné péče. *Rovné příležitosti v souvislostech*. [online]. Praha: Gender Studies, 2017, 2/2017 [cit. 20. 8. 2019]. ISSN 1802-7202. Dostupné online: <https://zpravodaj.genderstudies.cz/cz/clanek/kdyz-chybi-rodice-genderove-aspekty-nahradni-rodinne-pece>.

Práce s genderovými aspekty v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče. Interní materiál Národního ústavu pro vzdělávání (NÚV) určený pro akreditace stejnojmenné vzdělávací akce. Praha, 2017.

Josef Vošmik

Fakulta humanitních studií UK v Praze a Gender Studies, o. p. s.